

Іванна Котьяш

ЗАРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК ТВОРЧИХ РЕФЛЕКСІЙ СПИРИДОНА ЧЕРКАСЕНКА КРИЗЬ ПРИЗМУ ЙОГО ЕПІСТОЛЯРІЮ

Проаналізовано та систематизовано епістолярний спадок С. Черкасенка, зокрема ту його частину, яка стосується становлення і розвитку творчих стимулів письменника. На матеріалах кореспонденцій розкрито зародження перших літературних спроб митця і розповсюдження його творів у подальшому. В дослідженні також міститься оцінка творчості С. Черкасенка провідними літературознавцями доби.

Ключові слова: С. Черкасенко, епістолярій, епістолярна форма, творчі рефлексії, творчі стимули.

Ім'я Спиридона Черкасенка ввійшло в українську літературу лише на початку 90-х років минулого століття, оскільки його творчість була заборонена радянською владою і тривалий час була невідомою широкій читацькій аудиторії, оскільки 1919 р. письменник емігрував.

Однак як би там не склалися обставини, С. Черкасенко яскраво виявив свою творчу обдарованість в усіх галузях літературно-художньої, публіцистичної та літературно-критичної діяльності. Його ім'я відоме не лише на теренах нашої держави, а й за її межами. Він є автором понад 30-ти збірок поезій, у яких зарекомендував себе блискучим ліриком, творцем суспільно-політичної, інтимної, пейзажної поезії, чимало зразків якої стали народними піснями ("В чаду кохання", "Над річкою", "Ніч"), а також викликали зацікавлення українських композиторів (на слова поезій С. Черкасенка писали музику К. Стеценко, М. Гайворонський, Я. Ярославенко, Я. Батюк та ін.). Значне місце у творчому доробку письменника посідає мала проза, присвячена переважно змалюванню умов життя та праці шахтарів (про що С. Черкасенко почав писати одним із перших серед українських письменників), а також його історичний роман "Пригоди молодого лицаря". С. Черкасенко виявив себе і як неперевершений драматург, оскільки він є автором близько 50-ти драматичних творів (трагедій, драм, комедій, одноактів, скетчів, етюдів) тощо.

Із поверненням імені С. Черкасенка в Україну виникає зацікавлення до постаті письменника з боку літературознавців, тому питанням біографії та літературно-художнього спадку письменника присвячені критичні дослідження багатьох провідних науковців, зокрема О. Мишанича, О. Бабишкіна, В. Оліфіренка, Г. Калантаєвської, Н. Сидоренко, Л. Скорини, В. Школи, А. Ржепецького та ін.

Водночас варто констатувати, що, попри достатню значну кількість дослідників і численні звернення з їхнього боку до вивчення тих або інших аспектів різносторонньої творчості С. Черкасенка, у його спадку все ще залишається багато "білих плям", які потребують ретельного аналізу, залучення нових літературно-критичних методів та підходів, введення в широкий теоретичний обіг таких біографічних матеріалів, які раніше не використовувалися літературознавцями, що вивчали літературно-художній спадок письменника. До таких матеріалів також належить й епістолярій письменника.

Відомо, що впродовж свого життя С. Черкасенко активно листувався зі значним колом осіб, до якого входили його колишні товариші з початкового училища, учительської семінарії, письменники, літературні критики, журналісти, науковці, громадські діячі, члени родини. Серед адресатів С. Черкасенка – відомі літературні діячі С. Єфремов і М. Грушевський, поет М. Вороний, український актор, режисер, організатор театральної справи М. Садовський (сценічний псевдонім Миколи Тобілевича), історик української літератури, дійсний член НТШ А. Білецький, український публіцист, театральний рецензент, громадський і театральний діяч Г. Коваленко-Коломацький, визначний громадський діяч, видавець, публіцист, меценат Є. Чикаленко, відомий український історик, юрист, політик С. Шелухін, політичний і громадський діяч, публіцист, соціолог, поет М. Шаповал, композитор, хоровий диригент і педагог К. Стеценко, видатний бібліограф, знавець української історії, літератури, книги В. Дорошенко, видатний педагог, державний і громадський діяч України С. Русова, громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист П. Стебницький, педагог і освітній діяч Я. Чепіга та ін.

Листи С. Черкасенка можуть заповнити величезну кількість "білих плям" у науковому дослідженні життєпису письменника, надають значну кількість винятково важливих (ідентифікованих самим С. Черкасенком) фактів, які стосуються витоків та подальшої еволюції його світогляду, ідейно-політичних та релігійних поглядів, навчально-педагогічної системи, морально-етичних та естетичних переконань, літературно-художніх зацікавлень

та становлення С. Черкасенка як письменника. Мета нашої розвідки полягає в тому, щоб простежити, як відбувалося становлення і розвиток творчих задумів письменника крізь призму його епістолярію.

Насамперед треба зазначити, що зацікавлення літературою С. Черкасенком відбулося ще в роки навчання у Новобузькій двокласовій школі. Як зізнається сам письменник, його смаки були не надто вибагливими й оберталися навколо так званої “лубочної” літератури. Невдовзі його уподобання зросли і він почав читати дещо з Майн-Ріда, Жуля Верна, О. Пушкіна, М. Гоголя, І. Тургенєва та ін., але тільки ті твори, які не забороняла тогочасна цензура. На цей час припадає і перше знайомство С. Черкасенка з українською літературою. Ось як він сам це описує: “Був я вже, мабуть, в останній групі своєї школи, як до рук мені потрапило гарненьке видання... «Кобзаря» Шевченкового! Самого «Кобзаря»! /.../ Пам'ятаю добре – не пам'ятаю, але маю всі підстави думати, що книга захопила мене й захопила остільки, що я сам почав... писати українські вірші, ховаючись із ними й від своїх, і від товаришів. /.../ Котляревський... синя, сливе квадратова книжка на дешевому папері, видання київське, Іогансонове. «Енеїди» не втнув і кинув, так само «Оду до князя Куракіна», а «Наталку Полтавку» та «Москаля-чарівника» «прочьол с удовольствием» [4, с. 51–53].

Із листів письменника можна констатувати, що свої перші поетичні спроби С. Черкасенко написав під безпосереднім впливом від ознайомлення з поезією Т. Шевченка: “Дорого дав би я тепер, щоб подивитись і прочитати оті свої «твори», це перше віршоване лепетання дитяче, – розуміється, під Шевченка! Що я з ними зробив, з отими віршами, вже не пам'ятаю. Подер, мабуть, убоявшись глибини премудрости, а їх же було на цілий зшиточок” [4, с. 52]. Свої перші творчі доробки С. Черкасенко приховував деякий час від усіх, вважаючи це інтимною потребою своєї душі, яка не потребує широкого розголосу. Єдиним винятком був його учитель із початкового училища Ф. Сизков, який сам захоплювався літературою, а відтак безпомилково розпізнав у хлопчаків, який захоплювався поезією, поета-початківця.

Поетичні вправи, до яких С. Черкасенко вдавався в стінах училища й учительської семінарії, мали на меті зробити з нього російського письменника (під впливом російськомовної літератури, на якій він виховувався), але поступово у процесі ознайомлення із кращими зразками української літератури, перед ним відкрився не знаний до того світ рідномовної літератури що спричинився до кардинальної переоцінки теоретичних та художніх уподобань поета-початківця, призвівши, зрештою, С. Черкасенка до цілком логічного вибору: стати українським письменником.

Літературний дебют молодого письменника відбувся у 1904 році (вірші у львівському “Літературно-науковому віснику”), а впродовж наступних двох років поетичні твори С. Черкасенка були надруковані у цілій низці літературних часописів: херсонському альманасі “Перша ластівка” (1905), українському декламаторі “Розвага” (Київ, 1905), санкт-петербурзькому журналі “Вільна Україна” (1906), полтавській газеті “Рідний край” (1906), київському часописі “Нова громада” (1906). У числі інших літературний дебют С. Черкасенка високо оцінив С. Єфремов: “Скільки довелося на віку поперечитувати рукописів од авторів, що починають, а опріч Винниченка, Тесленка та ще хіба Черкасенка – решта було даремною витратою часу” [3, с. 93]; “Черкасенко... вийшов на літературну ниву вже ніби зовсім готовий” [2, с. 579].

Як формувалися в подальшому творчі уподобання та стимули С. Черкасенка, ми можемо дізнатися з його листів. Зокрема, певний, хоча й не дуже багатий, фактологічний матеріал для аналізу особливостей процесу сприймання і розуміння змісту та форми літературних творів міститься у листуванні С. Черкасенка з С. Єфремовим стосовно драми “Хуртовина”. Відомо, що становлення С. Черкасенка як драматурга значною мірою відбувалося саме під впливом С. Єфремова, тих його літературно-теоретичних рекомендацій, які він висловив С. Черкасенку в процесі епістолярного обговорення його драм “Старе гніздо” і “Хуртовина”: “Вельмишановний Сергію Олександровичу! Користуюсь дозволом Вашим удаватися до Вас за порадою. В драмі «Старе гніздо» я зробив значні поправки згідно з Вашими увагами, опріч того, дещо додав від себе. Будьте ласкаві ще раз передивитись рукопис і відписати мені Вашу думку про п'єсу: чи варта вона доброго слова? Чи можна її випускати на суд громади? А коли можна, то порадьте, де її пристроїть?”

Не милуйте, будьте ласкаві, пишть одну суццю правду, не вагаючись: корисніше буде для мене” [1, с. 26].

“Вельмишановний Сергію Олександровичу! Колись, посылаючи Вам свої п'єси, я прохав Вас дати мені свою раду, і Ви – спасибі – не відмовились, а навіть відписали, щоб я й надалі не зрікався звертатись до Вас. Маючи це на увазі, я хочу прислати Вам до перегляду свою нову п'єсу «Хуртовина» з життя на шахтах. Сподіваюсь, що у Вас знайдеться вільна година бодай поверхово перегорнути рукопис і написати мені свою про п'єсу думку, бо сам я вагаюся пускати її в світ” [1, с. 26]. Після критичних коментарів С. Єфремова С. Черкасенко зізнається: “Я й сам гаразд почував, що вся хіба моєї п'єси – це млявість і «многоглаголаніє», а проте «многоглаголав». Якесь прокляття!.. Знаєш, що не треба, а робиш, ніби з гори покотитися і не в силі вдержатись. Через те, що багато слів – бракує дії, і – затуляєш одне одним. Чому? А мабуть, тим, що нема часу, нема спроможності сидіти, обмірковувати кожний рух, кожну фразу, щоб вона була до речі; нема спроможності згур-

тувати всі свої думки на творові... Починаєш – хочеш, щось путнє утнути, а виконати замір ніколи. І пишеш як попадає, аби спекатись ідеї, що цвяшком саднить у мізкові... Бо, коли виправиш щодня після школи 50–100 дитячих шкільних зшитків, то в голові діється така «п'єса», що в самий раз на стінку дряпатись» [1, с. 26].

Письменицький епістолярій С. Черкасенка, принаймні у тій її частині, яка нині оприлюднена, не є надто відвертим стосовно демонстрації принципів та методів “творчої лабораторії” письменника. Втім, окремі відголоски теоретичних уявлень письменника щодо тих художніх вимог, які він ставив до написання “істинних”, на його думку, літературно-художніх творів епізодично все ж трапляються у його листах. Прикладом можуть бути його листи до М. Шаповала, в яких він подає фрагментарні, але доволі влучні характеристики літературного процесу та його представницьких осіб у радянській Україні, або його листи до К. Стеценка, де він досить кваліфіковано, з теоретичного погляду, пояснює адресатові сутність своїх естетичних очікувань щодо тих музичних номерів, які, на прохання С. Черкасенка, К. Стеценко мав написати до його драми “Про що тирса шелестіла”. Письменник був дуже задоволений результатом, тому вже у наступному листі до К. Стеценка він безмежно дякує за “пречудову музику” і висловлює прохання відвідати п'єсу.

Чимало цінної інформації ми дізнаємося із листування С. Черкасенка з Л. Білецьким. Симптоматичними є його звернення до Л. Білецького з проханням оцінити з теоретико-літературних позицій його драму “Еспанський кабальєро Дон Хуан і Розіта”: “Ви передо мною трохи завинили: вже, мабуть, два роки тримаєте мої твори й нічого нігде про мене не писали; отже, чи не були б Ви ласкаві відкинути всякі вагання й хоч вилаяти, скажімо, мого «Дон Хуана» для І-ої кн. «С. Д.» Присягаюсь чим хочете, що сердитись не буду. Тільки не зволікайтесь, як звичайно, а просто візьміть і напишіть, – хіба це так трудно для таких «матьорих» журналістів, як ми з Вами!” [5, с. 15–16].

У доволі специфічній, іронічно-жартівливій манері С. Черкасенко у листуванні з Л. Білецьким вдається до теоретичної характеристики етапів написання його роману “Пригоди молодого лицаря”: “Хіба що буде читатися щось аж занадто цікаве (спитаю в Бор. Вол.). А то краще сидітиму й середу над своєю роботою. Із задоволенням констатую, що вона поволеньки, але певно наближається до бажаного кінця (Кафу вже взяв приступом; лишилося іще тільки допомогти «восторжествовать» добру над злом, як у всіх пристойних романах, та поженити героя з героїнею, а це вже легше, як татар воювати)” [6, с. 34–35]. “...А крім цього, дозвольте повідомити вас, що нарешті «благополучно» дотяг до краю свій роман, навіть поженив обох героїв. Тепер перечитую й сам собі дивуюся, що вистарчило терпцю дотримати до краю. Немалу ролю відіграло в цьому ті відпочинки душевні, які знаходив у вашій милій родині” [7, с. 37].

Теоретичні аспекти естетичного сприймання твору зауважуються і в інших листах С. Черкасенка, як, наприклад, у його листі до Л. Білецького, де він коментує твори письменників з еміграції: “На сходах п. Мелешко читає нову свою драму з якимсь «сногшібательним» заголовком. Добре, як добре, а як ні? Це ж мука 2–3 год[ини] слухати й почувати, що ти ось-ось зомлієш. Ні, я, мабуть, вдержусь цим разом, скажу, що грошей не було на квитка, а Леонід Тимофійович у неділю розповість мені, чим збагатилася укр[аїнська] література й театр після середі цього тижня, а як і його не буде на сходах, то розкаже Б. В. Оце й усе. Перекажіть Ялиночці, що я з великою уподобою прочитав її «Поучні казки про звірят з ілюстраціями» і дуже шкодую, що збірка не скінчена друком: в неділю принесу й радитиму продовжувати” [8, с. 42–43].

Упродовж усього життя С. Черкасенко ніколи не забував про дітей. Ми знаємо, що з-під його пера вийшло чимало літератури саме для малечі – “Чорний блиск”, “Маленький горбань”, “Яма”, “Безпритульні”, “Гараськів Великдень”, “Великодня ніч”, “Сашків кінець” тощо. Не зупиняється на досягнутому письменник і в роки еміграції. З-під його пера виходять п'єса “Вигадливий Бурсак”, оповідання “Веселий Ісусик”, “Джура Тимко” тощо. Неодноразово запрошують С. Черкасенка до місцевих шкіл, гімназій для читання цих творів, що приносило йому неабияку радість і натхнення для подальшої творчості.

Проте не все було так легко, якби того хотілося самому письменникові. З листів С. Черкасенка ми дізнаємося про те, що письменникові неодноразово диктували умови, як потрібно писати художні твори і який зміст вони мають містити. Однак С. Черкасенко не завжди був піддатливим до цього, тому в одному із листів до Л. Білецького він висловлює глибоке обурення: “Писати «соціальні закази» тяжко, понеже такі речі все будуть слабі, як і мої вірші для «Р.М.», що давати щомісяця вірша високої якості на тут саму тему й геній не потрапить, що такі теми, як культура, для поетичних вправ не годиться, що не варшавським емігрантам тикати мені в ніс «Н. Шляхами», що громадянство не має права вимагати річей високої якості, поки не нагодує письменника, й т. д.” [9, с. 45–46].

Не все С. Черкасенку вдавалося із виданням його творів, особливо в ті роки, коли письменник перебував в еміграції. В одному із листів до Л. Білецького він нарікає, що видавництво ніяк не може розпочати видання його роману “Пригоди молодого лицаря” та п'єси “Северин Наливайко”, яка пролежала більше двох років. Глибоке розчарування висловлює С. Черкасенко і з приводу драми “Ціна крові”, яку обіцяв надрукувати Крушельницький, а натомість вмістив 8 аркушів п'єси свого сина.

Отже, можна констатувати, що епістолярій С. Черкасенка дає нам багатий та цікавий фактологічний матеріал, який дозволяє простежити біографічні відомості про митця, зародження та етапи формування ідейних, світоглядних та художніх поглядів письменника. Окремі теоретичні зауваження щодо особливостей власної творчості та літературного процесу містяться, насамперед, у його приватних листах до С. Єфремова, К. Стеценка, М. Шаповала, А. Білецького та ін. Це дає нам змогу глибше розширити наші знання про художню творчість С. Черкасенка і допоможе об'єктивніше оцінити місце письменника в літературному процесі ХХ століття.

Література

1. Антоненко Н. Є. "Така доля молодих письменників...": драма "Хуртовина" Спиридона Черкасенка на тлі його життя / Н. Є. Антоненко // Українська мова і література в школі. — 2004. — № 39. — С. 25–28.
2. Єфремов С. О. Історія українського письменства / С. О. Єфремов. — К. : Феміна, 1995. — 688 с.
3. Єфремов С. О. Щоденники: 1923–1929 / С. О. Єфремов. — К. : Рада, 1997. — 845 с.
4. Черкасенко С. Лист сьомий від 16. VIII. 935. С. Черкасенко. Автобіографія в листах // Український громадський Видавничий фонд в Празі. — Фонд № 122 с. — Арх. № 278.
5. Черкасенко С. Лист 11. Горні Черношіце, 21. XII. 933. Особистий фонд професора Леоніда Тимофійовича Білецького. Листи від С. Черкасенка // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. 3876, оп. 1, арк. 1–55 (1930–1940).
6. Черкасенко С. Лист 23. Горні Черношіце, 18. XI. 934. Особистий фонд професора Леоніда Тимофійовича Білецького. Листи від С. Черкасенка // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. 3876, оп. 1, арк. 1–55 (1930–1940).
7. Черкасенко С. Лист 25. Горні Черношіце, 9. XII. 934. Особистий фонд професора Леоніда Тимофійовича Білецького. Листи від С. Черкасенка // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. 3876, оп. 1, арк. 1–55 (1930–1940).
8. Черкасенко С. Лист 30. Горні Черношіце, 21. I. 935. Особистий фонд професора Леоніда Тимофійовича Білецького. Листи від С. Черкасенка // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. 3876, оп. 1, арк. 1–55 (1930–1940).
9. Черкасенко С. Лист 33. Горні Черношіце, 25. III. 935. Особистий фонд професора Леоніда Тимофійовича Білецького. Листи від С. Черкасенка // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. 3876, оп. 1, арк. 1–55 (1930–1940).

In the paper analyzed and systematized epistolary legacy S. Cherkasenko, particularly the part concerning the formation and development of creative incentives writer. In materials correspondence reveals the origin of the first attempts at spreading the artist and his works in the future. The study also contained an assessment of the work of S. Cherkasenko leading literary critics of the day.

Key words: S. Cherkasenko, correspondence, epistolary form, creative reflection, creative incentives.